

Др Петар Стојановић

ИМОВИНСКО-ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ У БРАКУ*

(Осврт на прилике у XIX и на почетку XX вијека)

У личним и лично-правним односима удата жена је „покривена“ личношћу мужа. За све што се тиче њених чисто личних права, слободе њеног кретања и понашања, мужевљева ријеч је одлучна.¹ Код имовинско-правног положаја жене стање је нешто другачије. Жена има права али и обавезе. Обим њених права у корелацији је са корисношћу и друштвеним оправдањем посла који обавља. У заосталом, аутархичном домаћинству жена је ограничена на домаће послове, муж је радник и ратник, обављањем тежих послова и пљачкашким упадима у сусједне турске и аустријске крајеве он привређује и прибавља средства за живот; жена спрема храну и одјећу, чува дјецу — њена радња је од

* Живље изучавање брака и породице у Црној Гори има општите значења за историјско-правну науку. Идући у развитуку иза оних у осталих наших народа, црногорска породица чува многе архаичне елементе, чак и оне незнабожачке — претхришћанске епохе. У њој се до у најновије доба конзервирају установе које су други европски народи давно превазишли. Ова породица нуди подесан материјал за ретроспективни увид у нашу дубљу прошлост. В. Богишић је својевремено запазио да су у словенском праву „... фамилија и њезини одношаји најбогатија страна његова а уз то и средиште цијелој системи народнога права“. Ко хоће да упозна унутрашњу природу „... словенскога права, треба му свакако да с фамилијом започне и да је са сваке стране дубоко проучи“. *Правни чланци и расправе*, Београд 1927, 129). Обрада овог проблема има не само историјско већ и уже практично значење: наша породица оптерећена је знатним наслагама штетне традиције која се опире општем прогресу и подржава установе чија је основица превазиђена. Свестрано и темељно упознавање анатомије и историјата црногорске породице услов је за њен бржи ход у правцу еманципације до нивоа потреба модерног друштва.

¹ „Црногорац је старјешина у кући. Сва га чељад слушају. Жена му мора бити у свему покорна и послушна. Мушки у кући сви су старији од женске“, вели В. М. Г. Медаковић (*Живот и обичаји Црногорца*, Н. САД 1860, 18). По удадби, жена је најмлађа у кући, њена је обавеза да сву чељад послужи и да им угоди. Стари је обичај да мужу скида обућу у знак потчињености (Р. Вешовић, *Племе Васојевићи*, Сарајево 1935, 375).

спореднијег значења. Но, то није свуда правило: у неким крајевима Црне Горе жена врши и неке мушке послове, док то у другима није случај.² Тамо гдје жена ради боље и на одговорнијем је послу више се цијени и на њу се више пази.³

У ниско продуктивном натуралном газдинству жена је кориснија. Човјек без жене, био имућан или сиромах, не може опстати. Каже се: „Не лежи кућа на земљи, него на жени“. Муж ратује, ради у пољу, чува стоку у планини, он је као гост, жена је темељ куће; кад је муж одсутан, она иде и на тешке радове. Жена обавља управо оне послове који домаћинство чине аутархичним.⁴ Храна и већи дио одјеће и обуће справља се код куће. Живи се од екстензивног сточарства, сточни производи су основни вид исхране, за катунско сточарство и спрему сточних производа жена — планинка је незамјенљива. Проширење газдинства путем крчевине шикара и шуме може се извести само уз помоћ већег броја радних руку. Женидбом се стиче не само радна снага више већ и мајка будућих радника,⁵ толико потребних за обраду земље и чување стоке. Стога се у Црној Гори рано жене, готово свака жена ће се, без обзира на своју љепоту, удати. Пази се највише на то да би жена била што крупнија и снажнија, како би боље радила и здравији пород рађала. Са развијањем аутархичности натуралног газдинства, његовим све снажнијим увлачењем у робно-новчани саобраћај, и положај жене битно се мијења. Сеоско газдинство се уситњава и парцелише, сељаштво је презадужено и изложено масовној пауперизацији. Домаће потребе, које су до тада задовољаване домаћом радиношћу, подмирују се индустријско-занатским производима. Стоке и земљишта за обраду је све мање, настаје тјескоба; јавља се вишак радника. Вишак мушког становништва одвлачи економска емиграција, му-

² У Црмничкој, Ријечкој, Љешанској и старом дијелу Катунске нахије жене раде све што и мушки, само што оне ору, копају, иду за стоком, четују и кућу бране. Жене готове одијело чељадима, спремају храну, мељу у жрвњима, преносе дрва, воду, носе храну војницима и пјешацима. Оне које су планинке на катуну, музу стоку, справљају смок, спремају храну чобанима, шију, крпе и преду као да су дома. (Архив Историјског института у Титограду.; у даљем тексту: АИИ и списи из Богвишићевог архива у Цавтату, даље: БАЦ, шира фамилија XVI 24 №, стр. 4 питање 6).

³ Важна је улога кућне домаћице. Она управља унутрашњим пословима у домаћинству, распоређује работу међу женама, пази на дјевојке и на дјecu. Њу ће стога одмијенити од тешких послова, даће јој боље одијело и удупити боље мјесто (АЦ, исписи из БАЦ, шира фамилија, XVI, 24 стр. 13 питање 31). Ако жена, након удаје, добро ради и задовољава, сви у кући се према њој пажљивије односе, пази се да се и њој угоди, њен је положај све бољи. Невјеста се труди да ни свој род не унизи. У колико су у мужевљевом дому задовољније са женом у толико се са њеним родом брижљивије одржавају пријатељски односи (Вешовић, н. д. ј, 375).

⁴ С. Вукосављевић, *Ограничавање рађања дјеце на селу*, Анали Правног факултета у Београду, јануар — март 1955, 8, 9.

⁵ У Црној Гори на жену рачунају „... као на работну силу и... као на машину умножења радника“ (АИИ, и списи из БАЦ, ужа фамилија, XVI, 24а стр. 3 одговор на питање 8).

шкарци гину и у ратовима. Са женама то није случај. Оне губе у цијени и терет су за кућу. На њих се више троши. Њихова удаба, због опреме и свадбених трошкова, много кошта. Удаја дјевојака раскући дом. Већ у другој половини XIX вијека Црногорац рачуна да су му женска дјеца више од штете него од користи.⁶

Муж је основни носилац имовинских права и обавеза у домаћинству. Он је власник не само наслијеђеног домаћег иметка; претпоставља се да и сва тековина домаће чељади, било да се ради о покретној или непокретној имовини, припада њему.⁷ Народ уопште рачуна да сва домаћа добра треба да се воде на мужа.⁸ Општа је претпоставка да све ствари које су намијењене за кућну потребу и ствари које служе њему лично — припадају мужу. Само ствари које служе жениним личним потребама рачунају се као њена својина. Муж је не само заживотно доминус имовинских добара већ и насљедник у случају смрти својих најближих сродника, жена у правилу не насљеђује. Муж сљедује не само личност већ и имовинска права и обавезе умрлих предака.⁹ Он се пита за све имовинске послове у кући, он је властан да, без питања жене, управља имовином и да у погледу ње предузме све акте, па и диспозитивне (да је отуђи, оптерети, задужи). Жена је, што се домаћих добара тиче, ограничена како у управљању тако и у актима располагања. Није овлашћена да самостално располаже ни покретном нити непокретном имовином. „Расположити може тек са ситним стварима. . . кокошима, јајима, дјелком сира, дјелком вуне итд.“ Али, ако и то прода без питања мужа, средства добијена куповином треба да утроши за домаће потребе и да мужу накнадно поднесе рачун. Тек ако је муж одсутан, а укаже се хитна потреба (дође гост и сл.), жена може нешто продати из куће и задужити се.¹⁰ Схватање о неприкосновеној превласти мужа у имовинским односима доведено је до својих крајњих консенквенци у чл. 77 Даниловог законика од 1855. године. Муж — приватни власник заштићен је оштром државном санкцијом од потенцијалног насртања на његова својинска права, чак и у случају ако та права угрожава његова сопствена жена: „која би жена својега мужа крала, та се има први и други пут казнити тавницом, а трећи пут тјелесно казнити и с мужем распустити и, она да се не може удавати, а он да се може женити“.¹¹ Данилов зако-

⁶ В. М. Г. Медаковић, н. д. ј, 18, 19,

⁷ АИИ, и списи из БАЦ, ужа фамилија, 24а, 24.

⁸ В. Богишић, *Правни обичаји у Словена*, Загреб 1867, 129.

⁹ Црногорско насљедно право, све до новијега доба, прожето је патернализмом и има персоналистички карактер; мушкарац је насљедник, преко њега продужава се не само имовински већ и лични субјективитет умрлог. Насљедник ступа намјесто претка, чува и продужава породично име, култ домаћег огњишта, славу.

¹⁰ АП, исписи из БАЦ, ужа фамилија, XVI, 24а, стр. 25, одговор на питање 49.

¹¹ *Зборник судских закона . . . за Краљевину Црну Гору*, књ. II, Цетиње 1912, 50.

ник негира личност жене и своди је на привјесак мужевљеве имовине.

1. — Жена и њено право на издржавање

Имовинској превласти мужа у браку одговара његова обавеза да своју жену и дјецу издржава, да их штити и заступа, свуда, па и пред судом, и да се брине за потребе домаћинства. На њему је да сноси имовинске брачне терете. Да је муж дужан жену хранити и о њеним потребама бринути правило је које се само по себи разумије и претпоставља не само у Црној Гори већ и у сусједним крајевима.¹² Ко није способан да држи жену тај није за њу, и не треба да се жени. Плодовима и дохоцима са своје посебне имовине, ако је има, жена није увијек дужна да олакшава брачне терете, нити да доприноси издржавању мужа. Женина имовина не тиче се ни у крајњој нужди, чак ни за откуп од освете коју изврши њен муж.¹³ Народ држи недоличним да жена издржава мужа, макар овај био у нужди. Домазета који се прижени и издржава на женином наслѣдству средина презире, не само у Црној гори него и у сусједној Арбанији и Херцеговини.¹⁴ Испрва апсолутно, правило да је на мужу искључиво обавеза да издржава жену мијењало се, напоредо са дезинтеграцијом друштвено-економске структуре црногорског друштва током XIX вијека и упоредо са јачањем имовинско-правног субјективитета жене. Идеја о обостраном учешћу мужа и жене у трошковима брачне заједнице и о узајамности обавезе издржавања између брачних другова коријенила се полако у живот у познијим деценијама XIX вијека. У законодавним радњама о породици и наслѣдству В. Богишић стоји на становишту да и мужу, кад се брак распусти без његове кривике, треба признати право на издржавање тако што би му се оставила на уживање половина женине

¹² И онда кад муж без разлога „... иждене жену из дома све док је опет не прими, мора јој давати за трошкове...“ (В. Богишић, *Породично писано право у Дубровнику*, Правни чланци и расправе, Београд 1927, 150).

¹³ *Средњовјековни статут Будве, предговор* Н. Вучковића, Будва 1970, 41.

¹⁴ Домазет се одваја од свога братства, уда се а не жени, долази на имовину „угашене“ куће која се држи за проклетство; на домазетство у Црној Гори само велики сиромах пристаје. Домазетово имање назива се „пустиња“. Каже се: „Ћикад не може бити среће у пустињи“ (С. Вукосављевић, н. б., 4. У Херцеговини домазета зову уљезом. Братство женино га мрзи и не прима код себе, он је сметња да имовина куће која је остала без мушких глава остане женином роду. Албанци држе (домазета за ништа-човјека (АП, исписи из БАЦ, ужа фамилија XVI 24а, стр. 25, одговор на питање 50). Е. Чабеј наводи да је у Арбанији „обичај који влада код Грка да се младожења прижени у тазбину врло редак“ (*Живот и обичаји Арбанца*, књига о балкану I, Београд 1936, 306).

посебне имовине — особине.¹⁵ Но, такав став, усљед притиска традиције и народног правног схватања, остао је без практичног значења. У истраженој судској грађи Цетињског архива није се нашло случаја да би жена била обавезана да издржава мужа.

У задружној породици — Кући,¹⁶ која у Црној Гори, под притиском робно-новчаног промета, убрзано копни и нестаје током XIX вијека, имовински односи између мужа и жене разликују се од тих односа у индивидуалној — инокосној породици. Субјекат својинских овлашћења на добрима кућне заједнице није муж, већ Кућа као колектив, одјелита личност и нелични имаоник. Члановима Куће је заједничка имовина, заједничка радња, заједничко и тециво. Њихов положај према домаћем иметку, све до диобе, јесте положај уживалаца — узуфруктуара. Из обавезе кућана да раде и да теку за заједницу излазе њихова права према Кући, као: право на дио заједничке имовине у случају диобе; право на исхрану, одјећу, обућу, становање; право дјевојке на опрему приликом удаје (чл. 966 ст. 1 Општег имовинског законика, у даљем тексту: ОИЗ). Жена је удајом, на законит начин, постала члан мужевљеве Куће (чл. 965 ст. 1. ОИЗ-а). Умјесто за мужа у индивидуалној породици, она ради и тече за Кућу; трошкове одржавања домаћинства и њено издржавање подмирује кућна заједница. Правни захтјев за издржавање у инокосној породици жена истиче према мужу. У задрузи та обавеза терети Кућу као колектив. Муж—задругар не може се индивидуално обавезати да издржава своју жену, јер је он, као и жена му, само плодоуживалац заједничког задружног иметка. На дио имовине у Кући он стиче фактичку власт тек приликом диобе задруге. Жени се, при диоби, не даје дио, она иде да живи са мужем на његовом дијелу. Ако је муж умро жена прима на уживање половину дијела који би њему допао да је жив.¹⁷

Право на издржавање је основно имовинско право које жена стиче у браку. Удајом она то право губи у роду а стиче га у мужевљевом дому. Право на издржавање је строго лично право које настаје у часу закључења брака. Жена га не може пренијети на другог. Издржавање садржи право на исхрану, право на одјећу и обућу, право на стан и подмирење текућих потреба (лијечење и сл.). Неке од ствари које улазе у издржавање жена сама израђује (сукнена одијела, опанке, чарапе; Кућа им купује свилу, материјал за израду одјеће и украсе¹⁸а. Стварна садржина и конкретни опсег права на издржавање цијене се према околностима сваког појединог случаја. Како у прописима о томе није ништа

¹⁵ В. Богвишић, *Диоба фамилије...* И, записи Титоград 4/1960, 730-

¹⁶ Кућа са великим почетним обором означава у овом раду кућну заједницу,

¹⁷ АП, исписи из БАЦ, Диоба фамилије и задруге, XVI стр. 10, одговор на питања 19 и 20.

¹⁸ *Зборник судских закона ...* књ. I, Цетиње 1903, 1—16.

ближе речено, ваља по аналогји узети за основ одредбе Закона о ванбрачној дјечи од 30. марта 1884. године.¹⁸ Висина трошкова за издржавање ванбрачног дјетета које дугује његов ванбрачни отац зависи од вриједности очевог имања и могућности његовог рада и течења; допринос за издржавање дјетета одредиће се према обичају и имовинским могућностима очеве Куће (чл. 10 и 16 Закона). Аналогно томе, треба узети да и обим и квалитет издржавања које муж у инокосној а Кућа у задружној породици дугују жени зависе од два објективна чиниоца: а) имовинске могућности домаћинства и б) мјесног обичаја. Што је Кућа оглашенија и имућнија издржавање је обилатије. И обратно: у сиромаштини жена се слабије издржава. У Брдима са богатјим природним изворима обичај је да се жена лепше облачи и пристојније храни.¹⁹ Тамо јој се више повлађује него у старој Црној Гори. Како ће жена бити издржавана зависи и од њеног породичног стања. У породици са више дјеце она је оптерећенија тешким радовима. Црногорка је добра мајка и привржена је својој дјечи „... она ће прије гладовати а дјецу ће наранити“.²⁰ У условима високог наталитета,²¹ оптерећена са много дјеце, жена је оскудно подмиривала своје потребе, њено издржавање ишло је испод егзистенцијалног минимума, њена снага је, стога, рано копнила.

Мужевљева лична обавеза да се према својој жени уредно и лијепо опходи садржи и имовински елеменат. Муж је дужан да својој жени, према могућностима и мјесном обичају, осигура пристојно издржавање. Та обавеза мужа, која је корелат жениног права на издржавање, санкционисана је непосредном санкцијом. Муж који своју жену не држи „... као што обично поштени мужеви своје жене држе...“²² вријеђа важеће морално-етичке норме, средина се неголерантно односи према њему. Иза жене стоји њен род, спреман да освети и заштити своју одиву за случај да је муж злоставља и лишава њених имовинских права. Послије учвршћења државне организације у Црној Гори, средином XIX вијека, државни органи ефикасном и непосредном принудом, која погађа како личност мужа тако и његову имовину, штите женино право на издржавање од могућих повреда.

Жена има право на издржавање не само за вријеме ефективног трајања брака већ и у случају распуста или фактичког прекида брачне заједнице, уз услов да до тог прекида није дошло њеном кривицом. То право зајемчено јој је Даниловим закони-

¹⁸ АИИ, исписи из БАЦ, ужа фамилија, XVI, 24а, стр. 25, одговор на

¹⁹ Р. Вешовић, н. б. 362.

²⁰ В. М. Г. Медаковић, н. д. Ј., 21,

²¹ У Кучима роди се у браку просјечно 6,4 дјеце, од којих се у животу одржи петоро (Ј. Ердељановић, *Племя Кучи*, Београд 1907, 187).

²² Архив СР Црне Горе (у даљем тексту: АСРЦГ), Велики суд, нар. и расп. 2101, 2131, но 2124.

ком²³ и одредбом чл. 166 и 237 Устава православних консисторија у Књажевини Црној Гори.²⁴ Ако је жена искључиво крива за распуст, односно за раставу брака, или је кривица обострана, нема право на потраживање издржавања.

До почетка XIX вијека издржавање које муж даје растављеној жени некад има натурални вид. То је рефлекс и показатељ још увијек присутног натуралног начина привређивања. Невино отјераној жени досуђује се на терет мужа, на име њеног издржавања, одређена количина намирница (кукуруза и сл.) које јој муж предаје периодично од дана раставе брака па до женине смрти.²⁵ Када сложена породица — Кућа нестаје и својина се индивидуализује (процес особито жив у првој половини и средином XIX вијека), право жене на издржавање се трансформише у стварно право које терети мужевљево имовину. Жени коју муж навалио ћерат и прогонит и не држат је за своју жену. . .“ даје се у посјед дио или читава мужевљева имовина. На овој имовини жена стиче право несметаног плодуживања.²⁶

Ослањајући се на живо обичајно право, судска пракса је у другој половини XIX вијека, што се тиче издржавања жене, изналазила гипка и оригинална рјешења. Приликом одлучивања у споровима ове природе суд је имао у виду мјесни обичај, кривицу мужа или жене за прекид брака, потребе примаоца издржавања и могућности даваоца да такво издржавање даје. Пракса је конституисала жени, коју муж без разлога отјера или напусти право на удио у мужевљевој имовини с тим да на овој имовини жена ужи-

²³ Ако је између мужа и жене „... мрзост и зао живот“ и муж са женом не би хтио живјети, они се могу раставити али не и распустити. Муж је дужан жену издржавати, стим да се он не може женити а она се не може удавати (чл. 75 Даниловог законика).

²⁴ Устав православних консисторија у Књажевини Црној Гори, посебно издање Државне штампарије, Цетиње 1904. Брачни другови дужни су да једно друго издржавају не само за вријеме брака (чл. 166 Устава) већ и после његовог фактичког прекида. По чл. 237 Устава, ако консисторија не успије у измирењу брачника, разлучиће их од једне до три године, о чему ће обавијестити грађански суд, да би овај одмјерио издржавање необезбијеженом брачном другу.

²⁵ Државни музеј Цетиње, епоха Петра I, Нар. суд, XII, 1803, no 648.

²⁶ Мужевљева имовина, покретна непокретна, прелаће се на издржавање жени, па муж живио у инокосној или у задружној породици. За случај да је муж члан кућне заједнице — задруге, његов дио ће се одијелити и уступити жени. Тако је поступљено и у брачном спору Вукосава Вујадинова Кузманова и жене му. Пресудом суда катунске нахије од 25. августа 1828. године наложено је Вукосаву да своју жену има „... држат, . . . за жену као и остали сваки који има своју жену“. Не пристане ли на то, дужан јој је, „... дат од куће и баштине, и горе и воде, и от бравах и то сваке работе што гдје се нађе Вујадина Кузмана да јој буду трећи дио от свашта, да на њем живује како да јој је от оца остало“. Вукосав, муж, не хтједне ли се са женом саставити, може ићи „кућ му драго“. Од трећег дијела који иде жени нема ништа тражити „... но да је ње у вијек ка и очинство“ (Црногорске истраве XVI — XIX вијека. Цетиње 1964, одлукa број 203, стр. 153). Отјерана жена у овом случају добија трећи дио, односно дио који припада њеном мужу у кућној заједници његовог оца Вујадина Кузмана.

ва а у изузетним случајевима власна је да је отуђи. Тамо где муж особито тешко занемари своје обавезе према жени овој се може уступити и читава његова имовина, и то са пуним правом располагања. Тако, муж који без разлога отјера жену и неће да је прими код себе дужан је да јој од читаве своје имовине, покретне и непокретне, уступи, ради издржавања одређени дио.²⁷ Деси ли се да за вријеме одвојеног живота муж преступи и ступи у „дивљи“ брак, његова вјенчана жена стиче право да дијелом мужевине добијене на уживање слободно располаже. Она је овлашћена „... или да га прода, или да га ако кћене коме дадне или ако оће слободна се на то исто мјесто удат“.²⁸ Почини ли муж у току брака прељубу — браколомство, његовој жени ће се признати право на одвајање од њега, с тим што се мужевљево имање дијели на два једнака дијела од којих један остаје жени на уживање.²⁹ Сем обезбјеђења жене у погледу издржавања, уступање имовине жени мужа који ванбрачно преступи има и елементе казне за мужа — браколомника. Колики ће дио мужевине жена примити на уживање зависи од њених потреба и економске могућности примљеног дијела имовине да те потребе подмири. Ако је тај дио недовољан, могу настати разне ситуације. Напуштеној жени додаће се на уживање и дио имовине који ужива мужевљева мајка; мајци се забрањује да ову имовину отуђује, како би се последице њене смрти предала нетакнута на уживање њеној снахи.³⁰ У другом случају, ако су приходи са имовине недовољни да подмире жену издржавање, она је власна да ту имовину троши све док ова „уздура“ (траје П. С.). Када је приликом раставе брака очевидно да је женин дио тако мали да се приходом од њега она не може издржавати, жени је допуштено да уговором о доживотном издржавању имовину отуђи у корист лица које се обавезе да је издржава до њене смрти. Или се имовина прода, па новац од те продаје да на добит, под надзором суда, и од добити се жена храни.³¹ Деси ли се да у браку има дијете које је приликом раставе остало код мајке, читава мужевина дијели се на три дијела; па два дијела иду жени и дјетету, а трећи остаје мужу.³² У појединачним случајевима суд је растављеној жени признавао право да располаже примљеном имовином и пословима *mortis causa*. Не само да је жена неограничени господар мужевине за живота већ

²⁷ У писму Вуку Божовићу, који је отјерао своју жену, Сенат пише: „Ако хоћеш примит своју жену може ти бити, ако ли нећеш може од свега твога имућа узет дио“ (АСРЦГ, Сенат 1869, нар. и расп. 4—648, давија Вука Божовића и Панга Пејовића).

²⁸ АСРЦГ, Сенат 1869, нар. и расп. 4—648, № 224.

²⁹ Пресуда Великог суда у Цетињу од 20. XI 1879. године (*Правни зборник* 1—6/1940, Подгорица, стр. 23).

³⁰ АСРЦГ, Сенат 1872 године, акта бр. 1—580, акта без озн. броја; ф. издвојено са исписима № 17/872.

³¹ АСРЦГ, Велики суд 1890, нар. и расп. 1—1050, № 634.

³² Исто, Велики суд, нар. и расп. 2101—2131, № 2124.

и послије њене смрти ова имовина остаје коме га (жена П. С.) буде дала“; ако завјештаја нема, имовина послије женине смрти прелази на њену ближику.³³ Претпоставка је да ће жена за случај своје смрти завјештати иметак ономе којој буде припомогао у издржавању.

Имовина коју жена прими од мужа, што се њене правне природе тиче, јесте супституција за издржавање. Однос жене према имовини у правилу је однос плодуживаоца: она убире плодове и дохотке, главнице имовине се не смије дотаћи сем у крајњој нужди. То бива онда када редовни приходи не дотичу за издржавање.³⁴ Под издржавањем разумије се обично издржавање, тј. издржавање које се односи на текуће потребе (стан, храна, одијело, лијечење) чији обим и садржај одређује мјесни обичај. Неће се признати у издржавање издаци у лукративне сврхе, тј. ако жена троши у „беспослице“.

Појачани робно-новчани саобраћај и, стим у вези, већа могућност привређивања изван аутархичног сеоског домаћинства, те масовна економска емиграција крајем XIX вијека — битно утичу на природу и облик издржавања које муж дугује жени. Право жене на издржавање поприма све више тражбени карактер, видна је тенденција да се оно претвори у чисто дуговинско право које се мири у новчаном облику. И ово право, у сукобу „старо“ и „ново“, задуго је прелазног — мјешовитог карактера, дијелом је стварно правне а дијелом облигационо-правне природе. Жена коју муж напусти и тако без разлога и формалног распуста прекине брачну заједницу стиче право уживања на мужевљевој имовини. Она ужива имовину, под надзором суда, који пази да главница имовине остане нетакнута.³⁵ Ако су приходи са имовине недовољни да подмире женино издржавање, тај недотек муж ће намирити новчаним доприносом од своје зараде.³⁶ Таква обавеза терети мужа и онда када се налази на заради у иностранству.³⁷

Спорови о издржавању жене бројни су у судској пракси у другој половини XIX и почетком XX вијека. Они индицирају раслојавање црногорског друштва, атомизирање породице и успорено надирање установа модерног брачног имовинског права. Под притиском конзервативне друштвене свијести, која се иначе више него другдје одржава у браку и породици, ове установе не тако ријетко узмичу пред наслијеђеним начином мишљења. Обавеза мужа да издржава напуштену и отјерану жену доприноси диоби задруга. Напуштањем мужевљевог дома жена престаје бити члан његове задруге, она више не ради нити доприноси Кући, а самим тим нема право да од ње потражује издржавање. На то ни задру-

³³ АСРЦГ, Велики суд 1881, нар. и расп. 1101—2040, № 1471.

³⁴ АСРЦГ, Сенат 1873, акта 1—545, акта без озн. броја, акт Начелства Жупског Сенату од 20. XII 1872 године.

³⁵ Исто, Велики суд 1890, нар. и расп. 2101—2131, № 2372.

³⁶ Исто, Велики суд 1881, нар. и расп. 801—1100, № 900.

³⁷ Исто, Велики суд 1893, нар. и расп. 3001—3725, № 257.

гари неће пристати. Излаз је у диоби задруге, с тим да се мужевљев дио у цјелини или дјелимично уступи његовој жени. Обавеза мужа — задругара да новчано исплаћује издржавање жени стварно би теретила задругу, јер муж нема посебне имовине, ради и привређује за Кућу, која му за узврат обезбјеђује нужне животне потребе. Отуда колебљивост и неуједначеност судске праксе, па се та колебљивост запажа чак и до тридесетих година овога вијека. Будући под утицајем задружне свијести и психологије колективизма, неки судови су против издржавања жене која, макар без своје кривице, напусти мужевљев дом. Сматра се да би таква жена била у повољнијем положају од осталих чланова Куће који раде и привређују за њу. У основи је ретроградна тенденција за очувањем задружног колективизма у домаћинству. Други судови заузимају обратан — радикалнији став, и негирајући кућни колективизам утврђују безусловну обавезу мужа да у новчаном облику издржава своју жену.³⁸

Жена која је разлучена од заједнице живота са мужем задржава право на издржавање и у случају ако дође до формалног распушта брака, без њене кривице. То право престаје јој смрћу или преудајом. Ако жена својевољно напусти уживање мужевљеве имовине, муж је дужан да јој исплати остојбину, новчани износ чија висина зависи од времена које је жена провела у мужевљевој кући (у другој половини XIX вијека остојбина је износила по 10 талијера на сваку годину коју је жена ефективно провела у браку). Стичући право на остојбину, жена се прећутно одриче права на издржавање.³⁹ Жена ће изгубити право на издржавање и онда ако би се, послије разлучења са мужем, „... непристојно владала и пркос својему мужу чинила.“ (чл. 76 Даниловог законика). Ако би се жена неморално владала и „... нашла у кривицу...“, одузеће јој се имовина која јој је приликом раставе са мужем уступљена на уживање, с тим да ту нема више повратка ни никаква права. „...“, и предати мужу од кога је и одузета.⁴⁰ Иако то у прописима није речено, с обзиром на правило да је

³⁸ У спору ради издржавања тужитељице Ј. против туженика Т., између којих је брачна заједница фактички али не и формално разлучена, Окружни суд у П. пресудом бр. 5784 — IV — 1931, — 1070 од 11. I 1932. године ријешило је да жена нема право на издржавање јер би се, сходно чл. 966 ОИЗ-а, ставила у повољнији положај од чланова куће заједнице који и даље живе заједно, раде и привређују за кућу. Одлучујући по жалби, Великог суда у П. својим рјешењем бр. 363 — IV — 1932 — 75 од 29. III 1932. године нашао је да је став Окружног суда неисправан. По схватању Великог суда, чињеница да је муж без успјеха покушао да раскине брак не може оспорити право његове жене на издржавање. Неправилан је став нижег суда нико изван Куће нема право на издржавање. Жена је против своје воље принуђена да живи изван Куће. Стога је муж у обавези да је, зависно од својих имовинских и течевинских могућности, издржава (*Правни зборник*, Подгорица 1/1933, 58—60).

³⁹ О остојбини В. П. Стојаговић: *Право на остојбину као посебно право жене у Црној Гори*, *Правни зборник*, Титоград, 2—3/1967.

⁴⁰ АСРЦГ, Велики суд 1881, нар. и расп. 1—800, № 281.

у већем садржано и мање, жена ће изгубити право на издржавање и у случају ако ванбрачно затрудни и роди незаконито дијете.

Право на издржавање у виду уживања мужевљеве имовине законско је право жене. То право, ако га је жена остварила за мужевљева живота, не може се ни изјавом његове посљедње воље окрњити.

2. — О посебној имовини — особини удате жене

Одвојено од њеног права на издржавање је право удате жене на посебну имовину — особину. Особину чине ствари које жена, приликом удаје, донесе из рода, као и имовина која јој без труда (путем дара, наслеђства) допадне у мужевљевој кући. По чл. 689 ст. 3 ОИЗ-а у особину иде и свако „... приложје или умножење које дође без особита труда њена имаоца (као добит на новце итд.)“. Док је у мужевљевој кући жена не може својим трудом тећи особину. Све што она личним радом стекне то припада Кући; у индивидуалној породици њена тековина иде мужу.⁴¹

Женину особину, у правилу, чине покретне ствари (новац, рухо, накит, постељина, ствари за личну употребу жене уопште).⁴² У брдским сточарским крајевима у особину спада и комад стоке (во, крава, ован, рухо вуне).⁴³ Непокретна имовина само изузетно улази у женину особину. Мушки имају примат у наслеђивању, жена наслеђује тамо гдје нема браће, гдје се род „ископа“ и остане без мушких глава. Па и у случају гдје тако наслеђеди жена — безбратница је, држећи се обичаја, све до у позније доба остављала непокретно имање роду, и у замјену за њега примала неки износ новца.⁴⁴ Правило је да жена, била из задружне или индивидуалне, из имућне или сиромашне породице, приликом удаје не носи мужу непокретну имовину. Ни у Црној Гори

⁴¹ АИИ, исписи из БАЦ, ф. 241, ужа фамилија, XVI, 24а, — Друкчије је по шеријатском праву. Иако су на мужу — муслиману терети за издржавање брака, његова жена може тражити накнаду за сваки рад који прелази оквире домаћих потреба (М. Беговић, *Шеријатско брачно право*, Београд 1936. 95).

⁴² Тако Драго Вулетић враћа својој жени на име њене особине у готово новац 50, те је била донијела моја жена из рода, а дајем јој од више тал. 4 и још ово 1 кадену златну, 1 понтамент златни, 7 прстена златни и 1 брњице златне исувише роба коју има и постељу и страмаце и кушине све од перушних...“ (АСРЦГ, Сенат 1869, 1—458, акта без озн. броја, акта недатирана, ф. Драго Вулетић).

⁴³ Р. Вешовић, н. д. ј., 362,

⁴⁴ У замјену за изгубљено наслеђно право жена добија опрему приликом удаје и има посебно право „родовања“, тј. право на повремене обиласке рода, послје удаје, са правом лијепог дочека и богато даривања. И код сусједних Арбанаса жена не наслеђује. „Али зато често иде у госте кући свога оца и браћа је обично богато даривају“ (Е. Чебеј, н. д. 309). Дарове које жена том приликом добије њена су особина.

нити у Арбанији жени се приликом удаје не даје мираз.⁴⁵ Мираз се развио у развијенијим сусједним приморским градовима (Будва, Котор, Дубровник) који су на удару прекоморског саобраћаја и римско-византијског културног вала.⁴⁶ У Црној Гори, умјесто мираза, жена има право на опрему при удаји, која није правом заштићени однос; од добре воље и увиђавности родитеља зависи да ли ће је дати (чл. 51 Даниловог законика). То што се количине опреме тиче; а иначе, у погледу самог права на опрему, обичај је да се дјевојка опреми. У набавци опреме дјевојци и припреми свадбених дарова учествује и мужевљев дом.⁴⁷ Све те ствари доцније чине женину особину.

Жена је „по староме обичају“ сасвим слободна да располаже својом особином. Њено право располагања, под условом да има имовинску својевласт, неограничено је, радило се о теретним или добротиним пословима. За разлику од жена у Србији и Француској, које без одобрења мужа не могу располагати ни својим одвојеним — параферналним добрима, нити миразом,⁴⁸ црногорска жена је овлашћена да по својој вољи, управља и одлучује о својој посебној имовини.⁴⁹ И својој дјечи може нешто дати од особине „... само ако ће од добре воље.“⁵⁰ Муж је пуномоћник женин ако га она на то овласти. Слично је и у шеријатском праву.⁵¹ Обичај је, ипак, да и поред неограниченог права располагања

⁴⁵ В. П. Стојановић: *Опрема дјевојке приликом удаје и њено право на „мираз“ у Црној Гори*, Токови, Иванград 1 св. бр. 2—3/1971, 128, 137.

⁴⁶ *Статут Будве*, предговор Н. Вучковића, Будва 1970, 45.

⁴⁷ У Црној Гори и Арбагији муж даје невјестином роду, приликом вјеривања, неку новчану накнаду од које један дио иде на опрему дјевојке. Други дио остаје родитељима као неки вид накнаде за свадбене трошкове и губитак једне радне снаге у кући. Н есамо да се Албанка удаје без мираза већ њен вјереник даје „... њеној породици неки новчани износ од 100 до 200 франака; један дио иде за набавку опреме, остатак чини накнаду родитељима за губитак једне корисне слушкиње а често и теглеће животиње“ А. Degrand, *Souvenir de la haute — Albanie*, Paris 1901, 42). У Црној Гори, по Коваљевском, муж мора платити дарове које спрема његова будућа жена. Слично је и у неким другим југословенским крајевима. У Далмацији, у околини Книна, све што родитељи дјевојчини плате сватовима мора платити младожења; ако није раније платио, мора то учинити када дође да води невјесту (В. Божишић, *Правни обичаји Словена*, Загреб 1867, 121, 122). Накнада коју вјереник даје невјести, једнако као и мехр—вјенчани дар код муслимана, далеки су одбјесак брака куповином жене и опомињу на њега.

⁴⁸ Л. Марковић, *Породично право*, Београд 1920, 160.

⁴⁹ АИИ, исписи БАЦ ужа фамилија XVI, 24а стр. 24. одговор на питање 48.

⁵⁰ АСРЦГ, Сенат 1870, нар. и расп. 1—593, № 202.

⁵¹ За разлику од начелног става грађанског законодавства, по коме је муж овлашћен да управља женином посебном имовином све док се она томе не успротиви, муслиманин нема право да ужива имовину своје жене, нити да управља њом ако га жена на то не овласти. Положај мужа је положај пуномоћника који је одговоран за штету коју би, управљајући женином имовином, учинио (М. Беловић, н. д. ј., 96).

својом особином, жена то право дијели са мужем, поготову ако особину чини и непокретна имовина. Муж се пита за све одлучне акте (отуђења, задужења) који се тичу женине посебне имовине.⁵² У том правцу судска пракса је, у потоње доба, чинила концесије обичају. Жене које хоће да продају своје очинство могу га заједно са својим домаћинима продавати. . . коме хћену“⁵³ Кад је предмет женине особине непокретна имовина, она се предаје на руковање мужу, који се, с обзиром на свој положај у породици, о њој стара и њом управља у оквиру послова обичне управе. Муж није властан да без пристанка жене располаже особином и да на њој конституише приватно-правне терете (да је отуђује, задужује или оптерећује). Из претпоставке да је жена своме мужу повјерила особину на руковање и да га је прећутно овластила да је заступа⁵⁴ излази правило да то овлашћење вриједи сва докле га жена изричито не ускрати. Иначе, муж може приговорати на начин жениног располагања особином и захтијевати да се њена особина издвоји из скупне домаће имовине или да се одијели од имовине њених сродника.⁵⁵

Жена је слободна и у посмртном располагању својом особином. Овлашћена је да имовину, путем тестамена, остави мужу, дјечи или неком другом, коме хоће.⁵⁶ Ипак, при завјештању имовине за случај смрти само изузетно ће се своја дјеца заобићи. Ако жена нема дјеце, обичај је да се старина (кућа, окућје, обори) тестира братственицима или цркви а купљеница мужу.⁵⁷

Општи имовински законик од 1888. године је и у погледу нормирања режима женине особине учинио покушај да европску правну доктрину и законодавну праксу адаптира црногорској средини. За разлику од парагр. 920 Србијанског грађанског законика који је удату жену, у погледу пословне способности, изједначио са малољетницама, распикућама и лишенима ума, и даље, поводећи се за француским законодавством, забранио јој руковање сопственом имовином,⁵⁸ ОИЗ је на степен закона дигао норму обичајног права која удатој жени начелно допушта да слободно управља и располаже својом особином. Ово уз услов да женидбени

⁵² Раде Лазов са својом домаћицом Мандом продаје 14. септембра 1740. године митрополиту Сави непокретно имање које бјеше „... исту Манду от очине баштине допало“ (*Записи, Цетиње септембар 1937, 162*).

⁵³ АСРЦГ, Сенат 1870, нар. и расп. 1—593, № 69.

⁵⁴ Исто, Зав. музеј Никшић, архив Голијског командира Ђ. Вишњића, ф. П, омот I, година 1886, № 15.

⁵⁵ Т. Никчевић, *Богишићеве припреме за закон о браку у Црној Гори*, *Анали Правног факултета у Београду* 4/1958, 52.

⁵⁶ АСРЦГ, Сенат 1870, Нар. и расп. 1—593, № 157/870.

⁵⁷ Црногорске исправе XVI — XIX вијека, Цетиње 1964, исправа № 204.

⁵⁸ Друкчије је у Дубровнику: све што жена тамо добије од родитеља или неког другог њена је особина (*proprietas*), она може по својој вољи располагати њом и муж јој рачун од тога не може тражити (*В. Богишић, Правни чланци и расправе*, Београд 1927, 148, 149).

уговор између супруга другачије не одређује (чл. 690 ст. 1 и 2 ОИЗ-а). Овим уговором могуће је одступити од предњег принципа и женину слободу у располагању особином ограничити у корист мужа. За уговорно даривање ОИЗ је узео за узор рјешење из (чл. 934 у вези чл. 217 и 219 Француског грађанског законика (Code civil-a): жена удата, макар да је и пунољетна, није власна примати дарове без мужевљева допуштења, сем ако је дар од укућана и ближњих рођака. Без мужевљева допуштења жена, исто тако, не може из своје особине чинити даривање „... осим каквих ситуација обичаја ради“ (чл. 690 у вези чл. 493 ОИЗ-а). Мужевљево допуштење жени за даривање је специјално и потребно за сваки појединачни случај. Као ни у француском праву, мужевљево допуштење нема апсолутно значење. За случај да јој га муж без разложитих узрока ускрати жена може тражити од суда да јој, уместо мужа, допуштење додијели (чл. 483 ст. 2 ОИЗ-а). У случају мужевљевог одсуства, ако муж није оставио пуномоћје жени да га заступа у свим пословима, претпоставка је да га жена заступа у пословима који се односе на покретне ствари, и то у оквиру текућих потреба (чл. 694 ст. 1 и 2 ОИЗ-а). Како даривање прелази текуће потребе, жена би морала да, због мужевљева одсуства, за овај посао тражи одобрење од суда.

Правни режим женине особине зависи и од чињенице да ли су ствари које је чине стечене прије брака или послје доласка у мужевљев дом, да ли их је жена донијела из рода или их је добила од мужа и његових укућана. Како писани прописи о томе ништа одређено не кажу, објашњење ових питања треба тражити у судској пракси. А пракса је у томе била неуједначена и поступала је зависно од околности сваког појединачног случаја. Ипак, ствари које је из рода донијела или их стекла по другом основу прије брака жена најчешће несметано ужива, њима располаже и у случају распушта брака носи их са собом. Право на повраћај ових ствари она задржава и ако је послје распушта брака од мужа стекла право на издржавање.⁵⁹ Правило је, међутим, да ствари које је од мужа, његових укућана и сродника на дар добила жена ужива док је у браку, а послје распушта те ствари остају за мужа.⁶⁰ Од тога правила има изузетака: ако је муж искључиво крив за поремећај брачних односа, жени ће се приликом раставе или распушта брака признати право да на име своје особине носи како ствари које је из рода донијела тако и оне које јој је муж купио.⁶¹ У обрнутом случају, деси ли се да жена без разлога одбјегне од мужа и одбије да му се поврати, сву њену особину задржава

⁵⁹ Макар жена у замјену за издржавање стекла право на ужитак мужевљевог имања, у њену особину се „... не смије тицати“ (АСРЦГ, Сенат 1871, нар. и расп. 1—620, № 335).

⁶⁰ Исто Сенат 1872, нар. и расп. 6—692, № 226, Велики суд 1881, нар. и расп. 1—800, № 453.

⁶¹ Исто, Велики суд 1897, акта без арх. озн. 1—1606, № 966,

муж „... без само једне промјене (пар хаљина — П С.) на њу.“⁶² Које ће ствари жена примити на име особине при одласку из мужевљевог дома некад зависи и од тога да ли је она од јачег или слабијег братства. Ако је њен род јачица, муж ће се са више обзира односити према њеној особини.⁶³

Издвајање и повраћај своје особине жена може тражити како од мужа тако и од његових наследника. У задружној породици женина особина се држи одвојено и обавеза је Куће као колектива да је неокрњену преда жени кад ова престане бити члан кућне заједнице.

Женина особина је неповредива, за њену неповредивост муж гарантује својом имовином. Као и у сусједном Приморју, она спада међу *causae privilegatae*.⁶⁴ У задружној породици женина особина не узима се за отплату дуга Куће. Обавезе домаћинства подмирују се из скупног домаћег иметка. Па и када ова имовина није довољна да отплати дуг, особина се неће дотаћи.⁶⁵ Сви дугови које жена учини, уз овласт Куће, и кућног старешине, терете Кућу а не њему особину. Кућа ће признати и дугове које жена учини без такве овласти, ако је од њих користи имала (чл. 696 ОИЗ-а). Штета коју би домаће чељаде — жена учинила неким недопуштеним дјелом намирује се из њене посебне имовине — особине, сем ако је дјело од кога штета потиче било у вези са неким кућним послом, а то чељаде — жена није својим дјелом разложите границе прекорачило“ (чл. 700 ОИЗ-а).

Кад је жена лично у обавези за неки дуг, он се прво подмирује из њене особине. Не дотекне ли особина, дуг ће се наплатити из жениног дијела у скупом домаћој имовини, ако га жена има. Не пристане ли Кућа да жену — дужника одијели, узмеће се да је отплату њеног дуга примила на себе (чл. 703 ст. 2 ОИЗ-а).

У вртлогу дужничко-повјерилачких односа крајем XIX вијека правило о неповредивости женине посебне имовине — особине озбиљно је окрњено и нема више апсолутни карактер. Дуг учињен за потребе домаћинства намириће се прво од заједничке кућне имовине. Међутим, ако ова имовина не дотекне, тај недотек ће се домирити из женине особине, уз услов да су се муж и жена у заједници задужили. “⁶⁶ По принципу да им је добро и зло заједничко, и жена ће помоћи мужу у отплати таквог дуга,

⁶² АСРЦГ, Велики суд 1889, нар. и расп. 1—650, № 345.

⁶³ Кад је жена од нејака братства, Арбанас јој, при распуству брака обично не враћа особину — прђију (АИИ, исписи из БАЦ ужа фамилија XVI — 24а стр. 25, одговор на питање 50.

⁶⁴ У Дубровнику је женина имовина посебно заштићена. Мужевљева имовина јемчи за њу. У случају диобе оца са ожењеним синовима, ако је прђија његових снаха код њега, дужан је да је при диоби издвоји и да им је поврати (В. Божић, *Правни чланци и расправе*, Београд 1927, 141, 150.

⁶⁵ АСРЦГ, Сенат 1879, № 18.

⁶⁶ Пресуда Округног суда у Колашину бр. 57 — III — 1898 — 26, потврђена одлуком Великог суда од 30. III 1899; В. А. Илић, *Систем права о кућној заједници у Црној Гори*, Београд 1936, 180,

јер . како су га заједно трошили ваља заједно и да га плаћају. . За дуг ће се тада узети сва женина особина, укључујући ту накит и хаљине сем оних „ без којих никако не може“. ⁶⁷ Но, ако би се муж изван куће на своју руку задуживао за лукративне потребе и трошио „ у беспослице“, суд ће жени допустити да издвоји своју особину и да разметне имовинску заједницу са мужем. Жена, у таквом случају, има право да своју особину обезбиједи и да је ако је већ утрошена, наплати из мужевљево имовине прије осталих вјеровника чија потреживања нијесу обезбијеђена залогом. ⁶⁸

Како жена удаом не постаје пунољетна, као што је то случај са мушким (чл. 636 ст. 2 у вези чл. 639 ОИЗ-а), посебан је положај особине женских лица која приликом удаје нијесу пунољетна. Управљање њиховом особином, до њиховог пунољетства, задржава отац, а ако отац није жив, особином малољетнице рукује старатељска власт, која пази да главница имовине остане нетакнута. До пунољетства жени се издају само плодови и доходи с имовине. Што би таква жена даривала од особине ближики или коме другоме биће ваљано само ако жена, кад постане пунољетна, то даривање не опозове. ⁶⁹ Управа особином непунљетне жене може се повјерити њеном мужу, ако овај својим понашањем јемчи да ће ту имовину сачувати. Сличан став има и аустријско право: о особини малољетнице, по њеној удаји а до њеног пунољетства, стара се њен отац; од оцјене суда зависи да ли ће се старатељство над женином особином повјерити њеном мужу (парагр. 260 у вези парагр. 175 аустријског Општег грађанског законика). Особином или особцем у Кучима, до жениног пунољетства, рукује брат, некад и кум жене која особину има. ⁷⁰

Кад је жена пунољетна, она и муж заједнички управљају особином. Плодови и доходи са ње троше се за домаће потребе, или се додају главници особине. Главница се не смије дотаћи без жениног изричитог одобрења, односно одобрења старатељске власти, ако је жена малољетна. Ако је особина од потрошних ствари (новца и др.), може се „изјести“ и главница, иначе се њој не би могло вршити право плодоуживања. Жени тада остаје право на повраћај противувриједности главнице.

Претпоставка је да су све ствари у домаћинству мужевљево имовина, а у кућној заједници имовина Куће као посебног имаоника. Из ове претпоставке излази да се женина особина не претпоставља, она се мора доказати. ⁷¹ Као имовинско право жене особина има право првенствене наплате испред мужевљевих и

⁶⁷ АСРЦГ, Сенат 1875, за прекуцавање, № 650,

⁶⁸ АИИ, исписи из БАЦ, ф, 241, ужа фамилија, XVI, 24а, додатак под III — 786, 2.

⁶⁹ АСРЦГ, Велики суд, нар. и расп. 651—4195, ф. Сенат 1874, № 78.

⁷⁰ С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, Београд 1935, 127.

⁷¹ АСРЦГ, Велики суд 1873, нар. и расп. 1—800, № 316.

Кућевних вјеровника.⁷² При диоби кућне заједнице или при престанку брака у инокосној породици жена има право да из скупног домаћег иметка претходно изузме своју особину, заједно са приложјем.⁷³ Деси ли се да је особина утрошена за кућне потребе, тада ће јој се вратити само главница, без добити.⁷⁴ Особина се издваја и предаје жени *in natura*. Ако је била састављена од потрошних ствари, враћа се њења противувриједност. Новац који служи за украс није потрошна ствар.

3. Женидбени уговори

Општи имовински законик од 1888. године учинио је (макар маргинални) покушај да имовинске односе уреди по узору на развијено европско законодавство. Црна Гора је имала у сусједству Турску, а преко Приморја (Бока) граничила се са Аустријом, чији је Општи грађански законик, нарочито у приморским градовима, имао снагу позитивног права. Како Турска тако и Аустрија имале су развијени брачни имовински режим. За разлику од личних односа који се регулишу принудним, когентним прописима, супрузи могу уговором уредити своје имовинско-правне односе (могу одредити заједницу имовине или режим одвојених добара, могу установити да један од супруга управља заједничком имовином и сл.).⁷⁶ Брачни уговори удомаћени су и у србијанском законодавству (параграф. 759 СГЗ-а).

Имајући у виду ове стране узоре, редактор ОИЗ-а је у чл. 690 као законски брачни имовински режим у погледу женине особине поставио правило да је удата жена и за жива мужа власна да „по старом обичају“ слободно располаже својом посебном имовином — особином. То уз услов да женидбени уговор што друго не

⁷² Исто, Велики суд 1883, нар и расп. I—524, ф. 202, Велики суд 1893, нар. и расп. 3001—3725, № 3669.

⁷³ Исто, Велики суд 1876, акта I—445, № 139.

⁷⁴ Мишљење војводе Ђура Церовића о црногорском обичајном праву, *Правни зборник*, Подгорица, јануар—фебруар 1938, 36.

⁷⁵ АСРЦГ Сенат 1870, акта I—458, акта недатирана ф. Драго Вулетих.

⁷⁶ По шеријатском праву супрузи су овлашћени да уговором уреде не само своје имовинске већ и личне односе. Уговором се може ограничити мужевљево право на полигамију, одредити мјесто заједничког становања, признати жени право на отказ брака. Још већа је слобода супруга у погледу сређивања њихових имовинских односа. Они могу уговорити заједницу својих добара, жена може овластити свога мужа да ужива дио или цијелу њену имовину, да управља њом, супрузи могу једно друго даривати. Друкчије је у случају посмртног располагања. За разлику од општег-грађанског права, по шеријату између супруга нема уговора о узајамном наслеђивању, нити уговора о издржавању до смрти. Нема ни тестирања једног супруга у корист другова. Муж и жена, по Корану, узајамно се наслеђују, а тестамент се не може правити у корист законских наслеђника. Изузетно, ако жена муслиманина није муслиманка већ хришћанка или јеврејка она, по шеријату, не може законски наслиједити свога мужа — муслиманина, и муж јој може тестирати дио своје имовине, но највише до једне трећине (М. Беговић, н.д. ј. 97, 98).

одређује. О облику и суштинској оријентацији женидбених уговора ОИЗ даље ништа не каже. Њихова формално-садржајна вриједност цијенила би се стога по принципима који вриједе за опште правне послове. Ништави би били женидбени уговори који су противни „поштењу и благонарављу“, или су закључени под силом, заблудом, преваром или озбиљном пријетњом (чл. 513, 518, 519, 521 ОИЗ-а). Аналогно парагр. 788 СГЗ-а, брачни уговори „... који би се на зло и штету дјецe клонили, немају силе ни важности“.

Женидбени уговор закључују муж и жена као равноправни сауговорачи, без посредовања неког трећег. У случају да је неки од супруга малољетан, уговор у његово име закључује отац или, ако оца нема, лице које је по закону дужно да се стара о имовини малољетника. Женидбени уговори иначе прелазе круг послова обичне управе. Стога је за њихову пуноважност, ако је један од брачника малољетан, потребна сагласност старатељске власти (чл. 648 ОИЗ-а).

Брачни-женидбени уговори јављају се у земљама развијених приватно-својинских односа са развијеним брачним имовинским правом. Да би ови уговори стекли право грађанства у законодавној и судској пракси, претпоставка је да оба сауговорача имају посебну имовину, да је жена имовински-правно, бар до извјесног степена, еманципована. У посљедњим деценијама XIX вијека црногорска жена је имовински још у власти мужа, у правилу нема посебне имовине, само изузетно се јавља као насљедник непокретних добара. Колективизам породице није исчезао нарочито у друштвеној свијести. Могућност жене да учествује у брачним уговорима била је без стварног покрића. Развитак уговорног брачног права у Црној Гори везан је објективним чиниоцима, и тек је у рудименту. Стога је и пропис чл. 690 ОИЗ-а о женидбеним уговорима задржао углавном формалну вриједност. Овај пропис је, ипак, стимулативно дјеловао на развитак нових — прогресивних односа у црногорском брачном праву.

Dr. Petar Stojanović

LA SITUATION DE DROIT IMMOBILIER DE LA FEMME MONTENEGRINE DANS LE MENAGE

— Résumé —

La situation de droit immobilier de la femme monténégrine dans le ménage est définie par l'importance et le soutènement social des besognes qu'elle accomplit. Dans l'exploitation familiale rurale

de basse productivité, les travaux à domicile appartiennent à la femme qui rendent le ménage autorhique et qui sont d'une importance secondaire. Le mari s'occupe des travaux extérieurs plus difficiles, travaille et fiat la guerre, procure des moyens d'existence pour sa famille en faisant des incursions aux contrées voisines, turques et autrichiennes.

La prééminence propriétaire du mari sur la femme est la caractéristique fondamentale des relations conjugales dans la famille individuelle. On présume que tous les biens mobiliers et immobiliers, acquis ou héréditaires, sont propriété du mari. Dans une famille coopérative le sujet de droit de propriété sur les des biens n'est pas le mari mais la communauté domestique comme collectivité — pourteur impersonnel. Egalement comme les autres membres de la communauté, la femme a la position d'usufruitière sur ces biens avec droit de perception des mêmes ainsi que de solder les besoins courants.

Le droit fondamental de la femme tant dans la famille individuelle que dans la famille coopérative est d'avoir droit de subsistance. Le volume et la qualité de ce droit patrimonial (droit de logement, d'habits, de chaussures et de besoins courants) dépendent des coutumes locales et des possibilités du ménage. La dette alimentaire envers la femme dans la famille individuelle charge le mari, tandis que dans la coopération charge la famille (maison) comme collectivité. Le mari qui n'est pas en état de soutenir sa femme comme il faut ou il ne veut pas le faire, n'est pas considéré comme mari: un tel mari court le risque d'être sanctionné par l'état d'être blâmé l'ambiance.

A part du droit de la femme sur les biens communs, elle a droit sur les biens propres — biens personnels — mobilier qu'elle a reçu de sa famille lors de son mariage et des biens qu'elle a reçu en cadeaux dans la maison de son mari. Autant qu'elle se trouve dans la maison de son mari, la femme ne peut pas acquérir, par son travail, sa propre propriété.

La femme est, en règle, libre, soit dans, ses travaux pendant sa vie, soit dans les travaux »mortis causa«, de disposer librement et sans empêchement de sa propriété personnelle. En prenat comme exemple le Code Civil français, le rédacteur de l'OIZ V. Bogišić a réglé autrement le question des donations; la femme peut faire des cadeaux de sa propriété personnelle et accepter des cadeaux des tirs, seulement avec la permission de son mari.

La femme monténégrine est au pouvoir de son mari en ce qui concerne le patrimoine; en règle, elle n'hérite pas et n'a pas des biens propres immobiliers, sa personnalité de droits patrimoniaux et juridiques est limitée et sans couverture. Sa participation aux contrats de biens conjugaux est empêchée par des facteurs obje-

ctifs. C'est pourquoi que le droit matrimonial contractuel au Monténégro n'est developpé, il est à peine au rudimentum.

Les contrats de mariage, prévus par l'OIZ, faisant même une influence stimulative aux nouveaux rapports plus progressifs dans le mariage, en pratique ils ont retenu une signification formelle.